

Kulturmiljöutredning nr 3

Barnens Ö

Ett riksintresseområde för kulturmiljövården
2016

NORRTÄLJE
KOMMUN

Kulturmiljöutredningar Norrtälje kommun 2011-2016

I Norrtälje kommun finns höga kulturmiljövärden, något som avspeglas i det stora antalet riksintresseområden för kulturmiljövården som Riksantikvarieämbetet pekat ut. I Norrtälje finns det finns 26 sådana områden och 2011 beslutade Norrtälje kommun att göra en kulturhistorisk utredning av 22 av dessa områden, dels för att skapa ett bättre beslutsunderlag för kommunen och dels för att informera om riksintresseområdets kulturmiljövärden till allmänheten.

Följande områden ingår i den kulturmiljöutredning som genomförts:

Skärgårdsmiljöer

1. Arholma
2. Backbyn
3. Barnens Ö
4. Svartlöga – Rödlöga

Farleds- och kommunikationsmiljöer

5. Grisslehamn
6. Vaddö kanal

Landsbygd, förhistoria till stormaktstid

7. Estuna – Lohärad
8. Häverö
9. Kristineholm
10. Länna
11. Norsjö
12. Roslagsbro
13. Skederid – Husby-Sjuhunda
14. Skedviken
15. (Skepptauna) – Närtuna – Gottröra
16. Söderby-Karl
17. Vagnåla

Herrgårds- och slottsmiljöer

18. Näs

Industrimiljöer

19. Edsbro
20. Hallstavik
21. Herräng
22. Skedbobruk

Innehållsförteckning

Inledning	4
Presentation av riksintresseområdet	6
Riksintresset Barnens Ö	8
Landskapet	9
Institutionsmiljö	10
Barnkolonirörelsen	11
Värden att bevara och utveckla	24
Riksintressebeskrivningen	24
Kärnvärden i riksintresset	24
Tips och råd för dig som bor	27
Planering på landsbygden	29
Källor	34

Inledning

Norrtälje är en expansiv kommun. Det medför ett ökat exploateringsstryck på attraktiva områden med närhet till Norrtälje stad och i kommunikativt fördelaktiga områden.

I kommunen finns bland annat mycket höga kulturmiljövärden, vilket avspeglas i att det finns 26 riksintresseområden för kulturmiljövården i kommunen. Flera av dem ligger i områden som är attraktiva för framförallt exploatering för nya bostäder.

Att kommunen har många områden med höga kulturhistoriska värden är en tillgång och det är viktigt att planering och hänsyn tas så att ny bebyggelse inte påtagligt skadar dessa specifika miljöer och karaktärer.

Kommunen beslutade 2011 och 2013 om medel för utförande av kulturmiljöanalyser för att klargöra förutsättningarna för förändring av markanvändningen i samspel med de kulturvärden som finns i dessa områden. Huvudsyftet har varit att skapa ett beslutsunderlag för kommunens bygglovgivning och planarbete samt att informera om riksintresseområdets kulturmiljövärden till allmänheten.

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras natur- eller kulturmiljövärden eller med hänsyn till friluftslivet skall enligt miljöbalkens 3 kap 6 § så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.

De områden som lyfts fram som riksintressanta i landet från kulturmiljösynpunkt, är de som på ett tydligare sätt än andra, visar upp en lokal karaktär och kvalitet genom att det går att avläsa tidsdjup, särprägel eller representativitet för den specifika karaktären eller kvaliteten. Riksintresseområdena ska kunna ge betraktaren ett utsnitt av en pedagogisk, spännande och levande berättelse om landets och befolkningens utveckling.

Det är ett av riksintresse-instrumentets styrka att kunna anlägga ett nationellt perspektiv på en lokalt vanligt förekommande företeelse. Fysisk planering går i mångt och mycket ut på att väga olika samhällsintressen i den fysiska miljön, mot varandra, för att nå en långsiktigt hållbar samhällsutveckling. Välgrundade avvägningar förutsätter kunskap om dessa olika samhällsintressen. Det här dokumentet avser att beskriva och belysa de kulturmiljövärden som finns så att de bevaras och utvecklas i samklang med samhällsplaneringen.

Vårt kulturarv är inte bara en självklar del av en god och stimulerande livsmiljö, utan även en viktig resurs för rekreation, friluftsliv, turism- och besöksnäringen. När vi gör förändringar i den fysiska miljön är det allas vårt ansvar att ta tillvara och utveckla kulturarvet, så att det kan föras vidare till kommande generationer.

Det nuvarande urvalet av riksintresseområden gjordes till största delen år 1987 i samband med tillkomsten av naturresurslagen (NRL), då begreppet riksintresse fick en juridisk innebörd.

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är ansvarig myndighet för riksintresseområden för kulturmiljövården. De befintliga motiv- och värdebeskrivningar för de befintliga riksintresseområdena beslutades under åren 1996-97. Länsstyrelsen i Stockholms län har påbörjat en översyn av länets riksintressen. Det arbetet skall vara slutfört 2019. De 22 analyser som nu är framtagna för Norrtälje kommun kommer att vara ett viktigt underlag för eventuella förändringar avseende innehåll och avgränsningar.

Beskrivningen till riksintresset för Skederid – Husby Sjuhundra framhåller dalgångsbygdens rika förhistoriska fornlämningsmiljö i anslutning till en forntida vattenled. Områdets bosättningsmönster med rötter i bronsåldern präglas av medeltidens sammanhållna by- och kyrkomiljöer. Minnen av Heliga Birgitta finns knutna till herrgården Finsta, en medeltida sätesgård.

Presentation av riksintresseområdet

Riksintresseområdet för Barnens Ö ligger på Vaddö i Stockholms norra skärgård. Öster om ön ligger Ålands hav och i väster möter Bagghusfjärden. Barnens Ö är samlingsnamn för ett område som omfattar flera idag sammanhängande öar; Granö, Lingslätö och Salnö samt en del av Björkö. Tillsammans utgör de den södra delen av nuvarande ön Vaddö. Öarna länkas samman med huvudvägen som vindlar över öarna. På Granö finns två större fritidshusområden från senare delen av 1900-talet. Öarnas sydvästra sida präglas av barnkolonigårdarna som är glest placerade ner mot vattnet, omgivna av stora gräsytor och skogspartier.

År 1912 invigdes barnkoloniområdet Barnens Ö som fram till slutet av 1960-talet växte hela tiden. Stugor och gårdar uppfördes med hög arkitektonisk ambitionsnivå, efter ritningar av framstående arkitekter.

På Granö ligger ett antal gulmålade gårdar bestående av institutionsbyggnader och uthus, varav några tillhör den äldre generationens barnkolonibyggnader. Insprängt i institutionsbebyggelsen ligger den ursprungliga byn, Granös traditionella bybebyggelse med timrade enkelstugor och ekonomibyggnader, från tiden innan etableringen av barnkoloniverksamhet.

Vid varje avtagsväg längs med vägen skyltas den ena barnkolonigården efter den andra, Granvik, Granliden, Vretarna, Cervinska och Wassbergs. På Barnens ö finns det 28 barnkolonigårdar. Av dessa är 16 gårdar fortfarande i bruk, Gemensamt för gårdarna är en

Granbo på Granö som tillhör byns ursprungliga bebyggelse (övre bilden t h). En av enkelstugorna som tillhör den ursprungliga bebyggelsen i Granö by (övre bilden t v). Längs vägarna skyltas den ena barnkolonigården efter den andra. Centralbryggan på Barnens ö (nedan t h).

huvudbyggnad med stora logementliknande sovsalar. I anslutning till denna byggnad finns mindre personalbyggnader, köksbyggnader, uthus och sjöbodar, bastur och bryggor. Gårdarna omges av lek- och sportytor såsom hinderbanor, fotbolls- och basketplaner. Samtliga gårdar ligger i närheten till vattnet och är omgärdade av staket.

På Lingslätö ligger den gamla gården kvar och minner om tiden innan barnkoloniverksamheten, då jordbruk fortfarande bedrevs på öarna, av ett antal gårdar fördelade på de tre öarna. På samma ö ligger idag de centrala gemensamhetsanläggningarna för verksamheten, såsom centralbrygga, affär, sjukstuga och biograf.

Riksintresset Barnens Ö

Motivering:

Institutionsmiljö med skollovskolonier av socialhistoriskt intresse, huvudsakligen utbyggda på 1910- och 1920-talen, som speglar strävan att ge mindre bemedlade stadsbarn möjlighet att tillbringa några sommarveckor i skärgården.

Uttryck:

Bebyggelsemönstret som tog sin utgångspunkt i befintliga äldre byggnader och kraftigt byggdes ut med förläggingsbyggnader och annan bebyggelse som i sin utformning speglar det tidiga 1900-talet. Trädgårdsanläggningar, gångstigar och anläggningar för bad och sport.

Landskapet

Riksintresset ligger på södra Vaddö och utgör en del av Roslagens innersta skärgård. Barnens Ö kännetecknas av Mellansveriges karaktäristiska sprickdalssystem som skapat ett uppbrutet landskap. Området består av mindre och större öar med omväxlande berg i dagen och mellanliggande dalgångar med lerjordar som svallats ur de högre moränpartierna.

Vaddö avgränsas mot fastlandet av den markerade sprickbildningen som löper från Edeboviken förbi Vaddövik och vidare upp i Singöfjärden. Landskapet präglas till stora delar av stembunden småkuperad skogsmark med inslag av småskalig odlingsmark. Miljön utmärks av anpassning till de naturgeografiska förutsättningar som styrt markanvändning, bebyggelse, lokalisering och vägdragningar.

Vaddö har tidigare bestått av ett antal öar som allt eftersom havet har sjunkit undan, länkats samman till en sammanhängande ö. Landsvägen slingrar sig över dessa öar och stärker kopplingen mellan öarna. Den alltjämt pågående strandförskjutningen är tydlig i skärgårdslandskapet, där ny mark ständigt höjer sig ur havet.

Den äldsta agrara bebyggelsen är orienterad efter landsvägen som följer terrängen. Området innefattar byarna Granö, Backa, Lervik, Lingslätö, Salnö och södra Byle. Många gårdsmiljöer finns kvar men har under 1900-talet byggts om till barnkolonier. Även en del sommarvillor och fritidshusområden har vuxit fram under årens lopp. Senare tillkomna enstaka småhus med blandad ålder och karaktär ligger även i anslutning till den småskaliga landsvägen.

Nyckelkaraktär

- Karaktäristiskt skärgårdslandskap med berg i dagen och omväxlande moränbunden skogsmark och dalgångsstråk
- Kustanknuten institutionsmiljö med karakteristiska institutionsbyggnader bestående av huvudbyggnader med logement, separata köksbyggnader, badstugor och sjöbodar
- Anläggning på Lingslätö med gemensamhetsfunktioner såsom sjukstuga, affär och biograf
- Omgivning som präglas av öppna gräsytor för sport- och lek.

Institutionsmiljö

Barnkolonirörelsen

Barnkolonirörelsen grundades i samband med den framväxande industrialismen i slutet av 1800-talet. Idén kom från Schweiz. Det var främst med utgångspunkt från två perspektiv som man uppfattade att det fanns ett behov för dåtidens arbetarbarn i stadsmiljö att få komma till en sommarkoloni. Dels var det för att barnens kroppsliga och själsliga krafter skulle förbättras för att reparera det gångna skolårets och vinterns påfrestningar och för att göra dem mer tåliga inför nästa skolår. Dels var det att barnens sedliga uppfostran skulle förbättras genom punktlighet, renlighet och artighet.

Till Sverige kom idén genom att medicinalstyrelsens chef, generaldirektör Magnus Huss år 1884 skrev en artikel om den Schweiziska idén. Den nyblivna förskollärarinnan Agnes Lagerstedt fick information om artikeln av sin bror.

År 1883 kom Agnes Lagerstedt, från Askersund till Hedvig Eleonora folkhögskola i Stockholm. En liten 7-årig pojke anförtrorde sig särskilt till Agnes. Hon funderade på vad hon kunde göra för pojken och bestämde sig för att överge sina privata semesterplaner och istället fara ut med pojken tillsammans en grupp av klassens klenaste barn till skärgården.

Agnes fick stöd för sin idé. Hon samlade in pengar och utrustning från företag och privatpersoner. Redan i juni samma år hade hon allt hon behövde. Hon lät hyra en gård i Tulka på Häverö som låg vid havet i Roslagen. 18 barn och en skolkollega hade hon med sig då hon en junikväll steg ombord på ångaren Roslagen för en nattlig resa till Tulka. Barnen fick sova i lastrummet.

Barnens Dagsrörelsen formerades vid sekelskiftet 1800-1900 ur behovet av att samordna och organisera det insamlings- och välgörenhetsarbete som alltsedan år 1884 pågått för att skaffa pengar till skollovskoloniverksamheten. Året därpå samlades några av stadens välbeställda för att diskutera hur de kunde driva den nya schweiziskinspirerade välgörenhetsverksamheten vidare. Generaldirektör Huss tog kontakt med Kronprinsessan Victoria som genast blev intresserad av idén. Vid ett möte på slottet den 17 april år 1885 bildades "Föreningen för sommarkolonier" i vilken Victoria blev hedersordförande.

Östergårdens barnkoloni tillhör en av de äldre gårdsmiljöerna som anpassades för nytt ändamål i början på 1900-talet.

Från landets första skollovskoloni till Barnens dag

Under 1800-talet började barnens situation bli alltmer mer uppmärksam i samhället. Innan den allmänna välfärden om medborgarna blivit en statlig angelägenhet, byggde den sociala omsorgen i stor utsträckning på ideella och frivilliga insatser på initiativ av företag, privatpersoner och föreningar. Inte minst kvinnor från det borgerliga skiktet var aktiva i att initiera och leda organisationer inom det filantropiska och pedagogiska verksamhetsområdet för att förbättra situationen för samhällets mest utsatta grupper. Under senare delen av 1800-talet växte en rad olika välgörenhetsorganisationer fram för att lösa de sociala problemen som fanns.

Agnes H C Lagerstedt arbetade som folkskollärarinna i Stockholm och många av hennes elever kom från mycket fattiga hem. Hon tog initiativ till att grunda en skollovskoloni, den första i landet, vid Tulka i Häverö socken i Roslagen, där de sämst lottade barnen kunde tas emot under sommaren. Under åtta år hade Agnes rollen som koloniföreståndarinna.

Grundandet av sommarkolonin ledde till bildandet av Föreningen för skollovskolonier 1885, som sedermera utvecklades till den rikstäckande organisationen Barnens Dag. Enligt stadgarna var föreningens huvuduppgift "att på landet, helst i skärgården, anordna sommarkolonier för svaga och sjuka barn, företrädesvis från Stockholms folkskolor". Föreningen fungerade som ett centralt organ för ett antal lokala skollovskoloniföreningar.

Barns behov av sommarkolonier fanns även ute i landet. Att få vistas vid havet och nära naturen ansågs stärkande. För att finansiera inrättandet av sommarkolonier på fler platser inleddes välgörenhetsarrangemanget Barnens Dag. Sveriges första Barnens Dagsfest genomfördes i gruvsamhället Grängesberg 1901. Efterhand växte flera lokala Barnens Dag-föreningar fram runtom i Sverige. Barnens dags-affischen av Vicke Andrén är från 1916 till firandet i Stockholm. Bilden till vänster visar Barnens Ö kolloaffisch ett hundra år senare från 2016.

Bildkälla: Agnes Lagerstedt: <https://sok.riksarkivet.se/>. Barnens Dag 1916: <http://www.kb.se/>. Barnens Ö kolloaffisch 2016: http://www.barnenso.se/kollo_sommarkollo.

Agnes Lagerstedt hade rollen som koloniföreståndarinna de följande åtta åren. I Stockholms stads församlingar bildades lokalföreningar med egna styrelser. Donatorer, kyrkoförsamlingarna, skolan och fattigvården var huvudintressenter i skollovskoloniföreningarna.

Redan under föreningens första år, 1885 anordnades 17 skollovskolonier för 353 barn i åldrarna 6-14 år. Barns behov av sommarkolonier fanns även ute i landet. I Grängesberg i Dalarna var fattigdomen utbredd i gruvarbetarhemmen. Svåra sjukdomar härjade och många var mottagliga för den tuberkulösa sjukdomen skrofulos, en sjukdom som går att förebygga och verksamt behandla med solbad, frisk luft och närande föda. Ortens läkare uppmanade därför välgörenhetsorganisationer att rikta sitt arbete på att samla in pengar till realiserandet av en skollovskoloni utanför Strömstad. Genom att anordna sommarfester kunde man dra in pengar. Behållningen skulle komma barnen till glädje och de kallade därför festen för Barnens Dag. Sveriges första Barnens Dagsfest genomfördes därför i Grängesberg år 1901. Merparten av Barnens Dagfesternas överskott lämnades som bidrag till de lokala skollovskoloniföreningarna.

Barnkoloniverksamheten på Barnens Ö

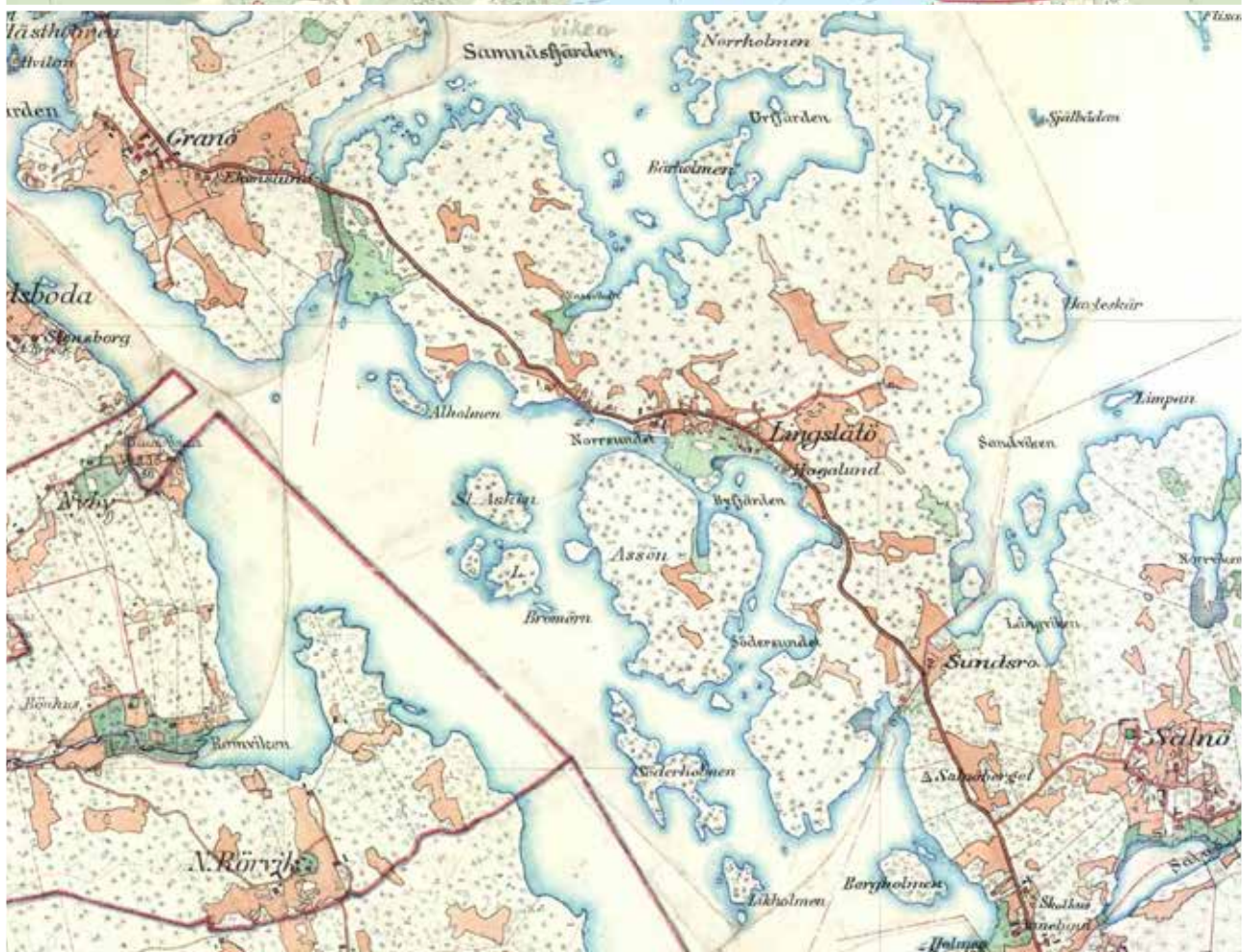
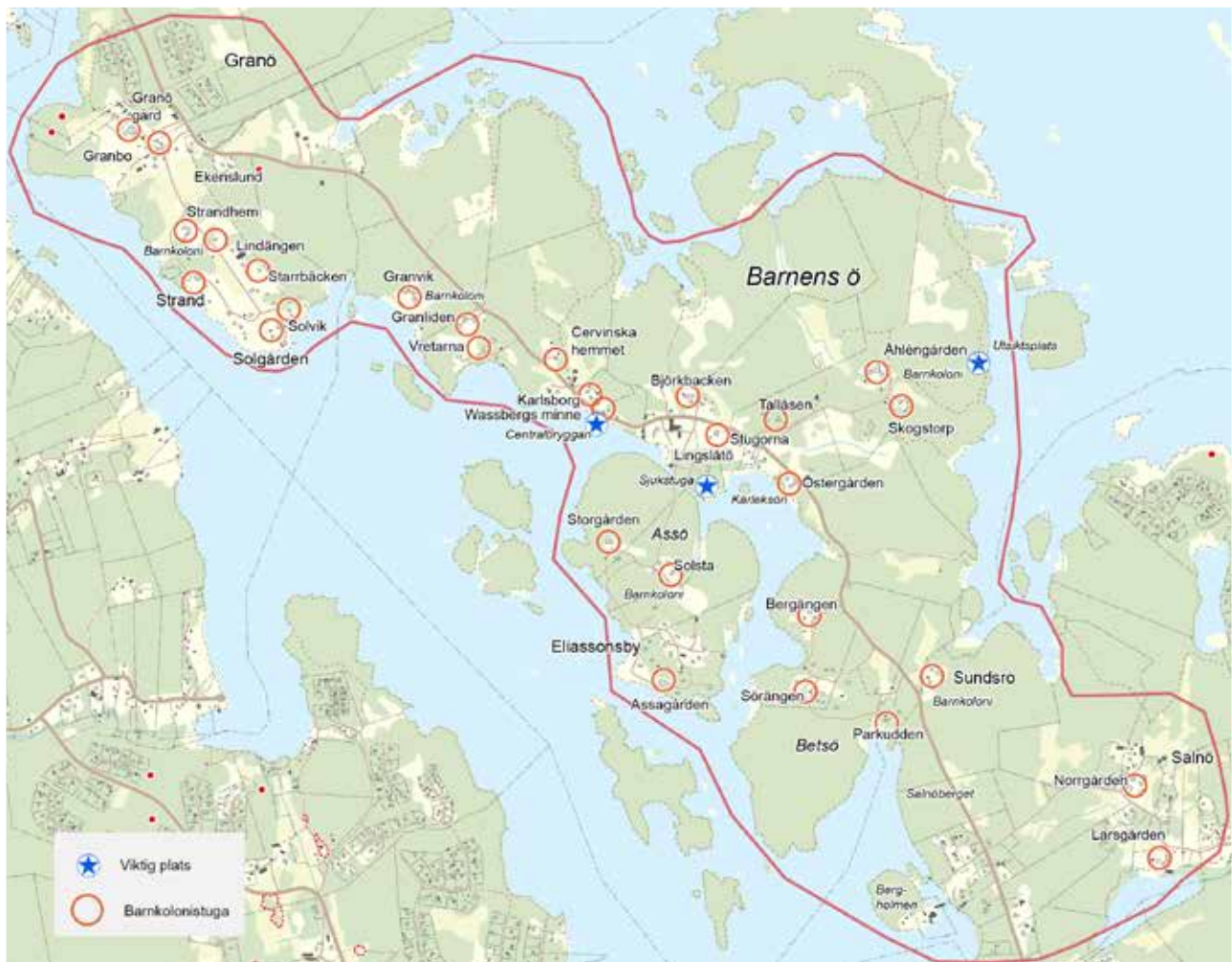
År 1910 togs de första initiativen till att genomföra koloniverksamhet i Stockholmsområdet. En kommitté inom föreningen fick i uppdrag undersöka en lämplig plats i skärgården för ändamålet. Av en slump fick man kontakt med en ledande person inom Samnäs AB vilka ägde stora markområden på Vaddö i Roslagen.

På södra Vaddö planerade Samnäs AB att anlägga ett kontinentalt havsbad liknande Årsta havsbad eller Grand hotell i Saltsjöbaden. Det fanns även idéer om att luxuösa fartyg skulle trafikera sträckan Vaddö-S:t Petersburg. I planerna ingick även att låta järnvägen, den så kallade Kapellskärsbanan, vika av österut från Edsbro och passera strax söder om nuvarande Bagghusbron och etablera en slutstation på Granö. Järnvägen var en viktig förutsättning för de affärsmän som planerade att bygga en hotell- och badanläggningen.

De förmögna stockholmarna som skulle besöka anläggningen ansåg dock att det var alldeles för långt, vilket medförde att alltför få satsade pengar i den planerade järnvägen. Dessutom var viken där kryssningsfartygen skulle lägga till för grund.

Äldre huvudbyggnad på Sörgården med sommarvillainspirerade arkitektur i form av glasveranda, snickerier och ljus färgskala.

Den övre kartan visar kolonigårdar och viktiga platser på Barnens Ö. Häradsekonomiska kartan visar området innan Barnens Ö-verksamheten etablerades.

Kartan från 1818 visar storskiftet över Lingslätö. De första barnkolonierna låg vid Norrfjäll, norr om Barnens Ö och två kolonier fanns även på Lingslätö. Östergården och Västergården, vilka drevs av Östermalms skollovskoloniförening. Från början var barnkolonierna inhyrda i bondgårdar.

Idén med att anlägga ett barnkoloniområde i skärgården, sammanföll med behovet av att hitta en annan verksamhet för de inköpta fastigheterna och Barnens Dag erbjöds år 1911 att köpa fastigheterna Lingslätö 1 - 4 på Vaddö. Området döptes till Barnens Ö.

Redan första sommaren genomförde föreningen koloniverksamhet på Barnens Ö. Barnkolonier har dock funnits sedan slutet av 1800-talet på Vaddö. De första barnkolonierna låg vid Norrfjäll, norr om Barnens Ö och två kolonier fanns även på Lingslätö. Östergården och Västergården, vilka drevs av Östermalms skollovskoloniförening. Från början var barnkolonierna inhyrda i bondgårdar. Till sommaren 1912 hade föreningen uppfört två specialanläggningar för koloniverksamhet och utbyggnaden fortsatte sedan fram till 1943 då den senaste egentliga kolonigården, Åhléngården, uppfördes. Samma år uppgick antalet gårdar på Barnens Ö till 27 med plats för 2 000 barn.

De två befintliga barnkolonierna på Lingslätö införlivades i Barnens Ö och ytterliga tre barnkolonier tillkom, Vretarna, Stugorna och Solbo samt en sjukstuga. De första husen som uppfördes var de två husen vid Vretarna, Uddvreten och Backvreten (1911).

År 1914 utvidgades koloniområdet med Assön, den så kallade Storgården. Två år senare inköptes de två gårdarna Norr- och Södergården på Salnö, av föreningen Östermalms skollovs-kolonier. År 1920 inköptes mark på Granö för kolonierna Granö 1 och 2. Finansieringen löstes med intäkter från de omfattande aktiviteter och karnevaler som stiftelsen Barnens dag årligen arrangerade, med flera tusen utklädda barn som samlade in pengar. Fram till slutet av 1960-talet växte verksamheten hela tiden. Idag finns över 400 byggnader på Barnens ö och ingen byggnad är den andra lik.

Statens fattigvårds- och barnvårdsinspektion kom med nya anvisningar om driften av sommarkolonier år 1936. Syftet var att förbättra och rationalisera verksamheten bland annat genom riktlinjer för koloniernas byggnader. Bidrag till ny- eller ombyggnad kunde sökas hos Allmänna arvsfonden om vissa krav på inom- och utomhusmiljön uppfylldes. Det säkraste sättet var att följa Statens fattigvårds- och barnavårdsinspektionens typritningar som togs fram i samarbete med Kungliga Medicinalstyrelsen och ”en på området sakkunnig arkitekt”.

Socialstyrelsen tog över rollen som tillsynsmyndighet för sommarkolonierna år 1945. I och med detta gavs nya råd om verksamhetens innehåll. Läkareundersökning utfördes före och efter vistelsen för kontroll av barnens hälsa och eventuella positiva effekter av kolonitiden. Ytterligare statliga direktiv utkom år 1954 som innebar att inslaget av arbete togs bort. Tidigare innebar vistelsen på koloni lika delar arbete och rekreation. Flickorna fick träning i hushållsarbete och pojkarna i utomhusarbete.

Den ursprungliga idén om att skapa en sommarvistelse för barnen som stärker kropp och själ samt uppfostrar barnen, är idag till viss del förlegad. Stadgarna för verksamheten har moderniserats. Barnens Dagsrörelsen ska bedrivas i enlighet med FN:s konvention om barns rättigheter. Där finns en rad punkter som inlemmats i Barnens Dags så kallade ”BARNENS DAGS LAG”. Även om det ursprungliga syftet med barnkoloniverksamheten inte längre är helt relevant, finns det ett stort behov av denna verksamhet även för de barn som växer upp idag.

Med stigande krav på hälsovård och säkerhet har antalet barn per gård nästan halverats sedan 1940-talet. Idag finns det omkring 1 000 platser. För att bereda möjlighet för så många barn som möjligt att få vara på ”kollo” har perioden för vistelsen kortats ner.

Under 1980-talet etablerades kurs- och konferensverksamhet på Barnens Ö. Idag finns det stugor och kollogårdar av alla de slag för uthyrning.

Kolonigårdarna

De allra första barnkolonierna på Vaddö hyrde in sig på bondgårdarna. I och med föreningen Barnens Dags förvärv av egendomen Lingslätö 1911 anpassades befintliga gårdar för det nya ändamålet. Under 1910- och 20-talen följde även en intensiv nybyggnad av barnkolonier på Barnens Ö. Utgångspunkten var att skapa funktionella och trivsamma miljöer, ofta med

Barnens Ö-gården med ekonomibyggnader har en central roll på Barnens Ö. Den ingick i det första förvärvet av egendomen Lingslätö tillsammans med ytterligare två gårdar.

Vid Vretarna finns gården Uddvreten som tillhör de första byggnaderna som uppfördes för barnkoloniverksamheter år 1911.

Vid Vretarna finns även gården Backvreten som tillhör de första byggnaderna som uppfördes för barnkoloniverksamheter år 1911.

Vid Stugorna finns både äldre lantbruksbebyggelse och några av de första byggnaderna som uppfördes för barnkoloniverksamheter år 1911.

begränsade resurser. Merparten byggdes i två våningar och inreddes vanligen med stora, ljusa sovsalar på övervåningen. Även interiören i övrigt följde samma mönster med ljusa, luftiga rum anpassade för barnens behov. Kolonierna omgavs av stora havsnära tomter som tillät en stor bredd av uteaktiviteter. Bebyggelsen präglas av enkelhet, men med tydlig koppling till samtida stilideal. Nationalromantikens allmogesinspirerade former kombineras så småningom med 1920-talets mer klassicerande uttryck. Allmogedragen återkommer som inspirationskälla även i de senare tilläggen. Träklädda fasader dominerar och utgör en länk mellan den äldre och yngre bebyggelsen. Barnkolonierna varierar något i storlek, men uppvisar många likheter när det gäller planlösning och funktionsuppdelning.

I samband med barnkoloniernas framväxt under 1920-talet gjordes allmänna typritningar för barnhem. En av arkitekterna bakom dessa, Theodor Kellgren, betonade vikten av ”att livet inom desamma bör i möjligaste mån likna ett verkligt hems”.

Dessa riktlinjer innebar exempelvis att byggnaderna inte fick rymma fler än 30 barn. De skulle vara byggda i ett plan för att underlätta arbete och övervakning. Rummen skulle vara rymliga och luftiga och sängarna skulle vara placerade med ett mellanrum för att förhindra

Sundsro barnkoloni har en grunden äldre huvudbyggnad kompletterad med logement 1920. En trädkantad grusväg leder fram till gårdsplanen. I logementen märks 1910-talets formspråk i form av sadeltak med nätta fönsterkupor och småspröjsade fönster.

Utedass vid Sörängens koloni bedömdes vara en enkel och riktig lösning ännu på 1940-talet. WC ansågs vara en onödig lyx då kolonierna endast användes sommartid.

Norrgården i Salnö.

Granö gård.

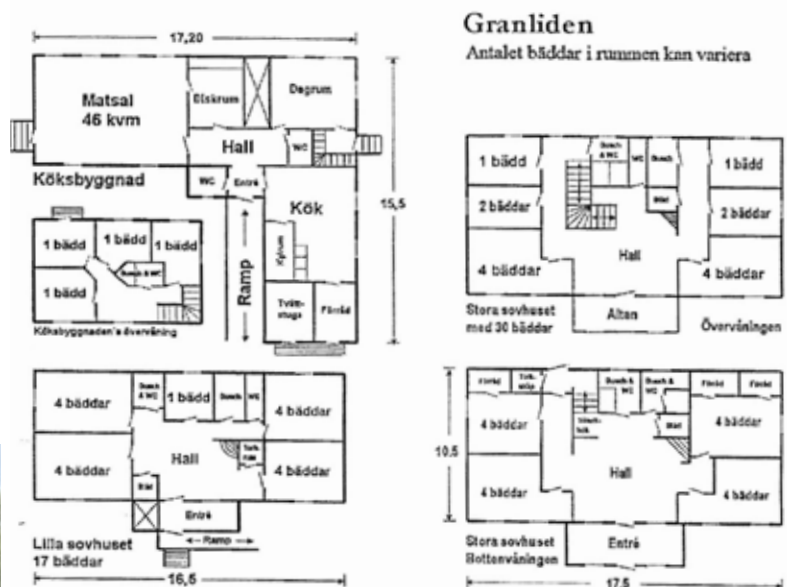
spridning av infektioner mellan barnen och för att försvåra möjligheterna till ”tissel och tassell mellan barnen”. Folkhemmet höll som bäst på att materialiseras, så kraven och betoningen på hemtrevnad och trivsel var viktiga. Flera av kolonibyggnaderna på Barnens ö tillkom under den här tiden. Typ-husförslagen tycks dock inte ha blivit genomförda fullt ut på Barnens Ö, men fungerade sannolikt som inspirerande förebilder vid nybyggnad av barnkolonier.

Byggnaderna avsedda för verksamheten följer i regel en enhetlig standard med två våningar, antingen med hel övre våning eller med inredd vind under brutet tak. Rena tvåvåningshus finns exempelvis på Strand, Granvik, Granliden och Storgården. Kolonier uppförda i ett plan som exempelvis Åhléngården, är vanligen yngre. Några undantag märks i Vretarna och Eliassons 1 och 2 som bägge härrör från före 1920.

Flertalet anläggningar hade från början fristående köksbyggnader. Undantaget Åhléngården och Cervinska hemmet där kök och sovsalar var inrymda i samma byggnad. Flertalet logement är planerade med sovsalar både på neder- och övervåningen. I anslutning till sovsalen fanns vanligen tvätt- och dagrum. Pojkar och flickor hade separata avdelningar. Dagrummen var ofta inrymda i genomgångsrum som hallutrymmen och liknande. I bottenvåningen fanns även mindre rum för personal och diverse verksamhet.

Granliden.

Exempel på planritning över byggnaderna på Granliden. Kolonin bestod av separat köksbyggnad och två logement. Sovhusen är likartat planerade med en central hall som kantas av sovsalar. Hallutrymmen fungerade ofta som dagrum för barnen (Källa: www.stbd.se)

Kolonigårdarnas byggnader

Barnens Ö växte gradvis under 1930-talet. Samtliga kolonier genomgick elektrifiering under åren 1934-37. I slutet på 1930-talet bjöds två arkitektfirmor in för att rita en ny mönsterkoloni för små barn. Projektet finansierades av donerade medel från JP Åhlén, grosshandlare som lade grunden till dagens Åhléns. Ahlbom Zimdahl Arkitekter SAR antogs för uppdraget och resultatet blev Åhléngården som stod klar 1943. Här märks en anpassning till rådande anvisningar om att planera för mindre barngrupper samt att bygga i ett plan för att underlätta både arbete och övervakning. Samma arkitektfirma anlätades vid samma tid även för en övergripande lokalgranskning. Syftet var att utreda behovet av underhåll och förbättringar. Granskningen lyfter fram flera av barnkolonins äldre byggnader som välbyggda med traditionsvärden från tiden före barnverksamheten. Stugorna, Sundsro och Öster-, Väster-, Sörgården utpekades som särskilt värdefulla. I dessa fall efterlyses att "behövliga förändringar utföras med pietet". Tidigare underhåll ansågs inte alltid vara utförd på ett för bebyggelsen anpassat sätt (Helge Zimdahl 1941; Stockholms Stadsarkiv).

Vid lokalgranskningen 1941 påtalades även nackdelen med att flera av koloniernas övervåningar endast nåddes via en utvändigt trappa. Därav krävdes brandstegar vilket gav en situation som inte alls var lämplig för små barn. Ursprungstanken med utvändigt ingång tycks vara kopplad till att även kunna använda sovsalarna för isolering. I flera av kolonierna fanns särskilda isoleringsrum, ofta invid personalrum. Alternativt användes rum avsedda för annat ändamål, tex sovrum.

Utöver allmänt underhåll präglades 1940-talet av en rad om- och tillbyggnader på Barnens Ö. Nya direktiv och stora barnkullar gjorde att koloniverksamheten var i behov av både upprustning och nya lokaler. En samlad satsning gjordes för att modernisera koloniernas köksbyggnad-

er. Ahrbom Zimdahl stod exempelvis för utformningen av den nya köksdelen på Östergården 1944. Uppdateringen av köken gjordes successivt. Solvik fick ny köksbyggnad 1947 och Starrbäcken 1962. Det planerades även för centralisering av olika funktioner, tex bageriverksamheten. Förnyelse och komplettering har varit en naturlig del av verksamheten. Nya riktlinjer och resurser har inverkat på bebyggelsens utveckling. Västra förläggningen på Granö gård byggdes efter ritningar av arkitekt Nils Sterner 1956. Starrbäcken fick en ny köksbyggnad 1962 och Åhléngården kompletterades med en personalbyggnad 1963. Skogstorpet tillhör den allra yngsta generationen kolonier och byggdes på 1960-talet.

Huvudsakliga byggnadskategorier på Barnens Ö

Nedan ges ett försök att beskriva byggnadsbeståndets huvudgrupper.

- När det gäller utformning och gestaltning har 1910-talets nationalromantiska stildrag haft fortsatt giltighet in i 1920-talet.
- Äldre än 1910-lantbruksbebyggelse typisk för traktens landsbygd, tegelbelagda sadeltak,

Solvik på Granö är en typisk barnkolonibyggnad från omkring år 1920. Byggnaderna förekommer både med brutet tak och sadeltak. Ofta har byggnaderna fönsterkuper, veranda och burspråk för att få in så mycket ljus som möjligt. De småspröjsade fönstren är vanligt förekommande även om de bytts ut på flera hus.

Backvreten är en av två likformiga kolonier vid Vretarna. De tillhör den första generationen kolonier i området och stod klara 1911-12. De brutna taken har ännu inte gjort entré, men den tilltagna valmade takkupan och stora gavelfönster ger den inredda vinden ljus. Fasaderna är klädda med locklistpanel och enkelt avskärmd veranda.

Åhléngården från 1940-talet tillhör de yngre tillskotten av institutionsbyggnader på Barnens Ö. Kolonin formgavs med strävan att skapa en mönsterkoloni för små barn.

Typisk barnkolonibyggnad från omkring 1940. Solsta på Assön, Lingslätö. Envånings barackliknande byggnader med stående panel och sadeltak.

timmerstomme med locklistpanel, stensockel, en våning ibland med inredd vind, öppen eller glasad veranda – till exempel Öster- och Västergården.

- 1910-talets kolonibyggnader i nationalromantisk anda, träbyggnader i två våningar, sadeltak, takkupor/frontespis, fasspont- och locklistpanel, stensockel, småspröjsade fönster, dito ytterdörr, öppen farstukvist, ibland med snickarglädje – till exempel Storgården 1914 och Strandhem 1922.
- 1920-30-talets kolonibyggnader får en alltmer avskalad klassicism med tidstypiska brutna tak, större sexdelade fönster, glasverandor – till exempel Starrbäcken 1929.
- 1940-talets alltmer enkla renskalade funktionalism med långsträckta längor i ett plan, sadeltak, träpanel alternativt slätputs, betongsockel, ospröjsade två- och treluftsfönster – till exempel Solsta, Åhléngården
- 1950-60-talet präglas av antingen tidstypiska lättbetongbyggnader med avskalade slätputsade fasader eller allmogeinspirerad träbebyggelse som till exempel Skogstorp.

Skogstorp etablerades på 1960-talet och är ytterligare ett exempel på senare byggnadstillskott på Barnens Ö (bilden t v). Storgården från 1910-talet (bilden t h).

Kolonigårdarnas organisation

Barnkolonigårdarna lokaliserades i områden med närhet till havet. Det fanns en stark uppfattning om att havet, liksom skogen och naturen hade en positiv inverkan på hälsan. Därför ligger kolonigårdarna vanligen vid havet på stora naturnära tomter med lummig växtlighet och stora träd. Kolonigårdarnas byggnader är glest placerade kring en stor öppen gårdsplan

Varje gård hade sin egen avdelade tomt som var omgärdad med ett staket med syfte att hindra barn att gå över till andra gårdar. Detta var ett sätt att vid ett eventuellt utbrott av en epidemi, kunna isolera sjukdomen till gården och på så vis hindra vidare spridning till övriga gårdar.

Gårdarnas interna stigsystem mellan husen och de andra inrättningarna, var sammanlänkat med det övriga stig- och vägsystemet till övriga kolonigårdar och centrala anläggningarna såsom centralbryggan, biograf, sjukstuga, affär och post.

En viktig central funktion hade en av de ursprungliga gårdarna i Lingslätö, den så kallade Gården. Här bedrivs fortfarande ett traditionellt jordbruk i pedagogiskt syfte.

Sport- och badanläggningar

Utomhusmiljön utvecklades successivt för att skapa mötesplatser för rekreation och aktiviteter. På gårdarna finns stora öppna gräsytor respektive lummiga dungar för lek och idrott. Under 1930-talet anordnades bland annat friluftsbad med tillhörande omklädningspaviljong. Vid stranden anlades även båt- och badbryggor, badstugor, sjöbodar och ibland även en bastu. Hopptornet Sterneborg blev en populär samlingspunkt.

Skiss över Granlidens gårds mark

Bastu på Granliden på Granö.

Sjukstuga från år 1911.

Barnkolonierna lokaliserades till stora tomter för att erbjuda möjligheter till lek- och sportaktiviteter

Badanläggning på Granö.

Storstugan

Barn framför Storstugan på Barnens Ö. Bildkälla: <https://stugorna.wordpress.com>.

Kan inte jag få stanna hela sommarn? Berättelse från Barnens Ö, 1918

Det är på en av ersättningskolonierna några dagar före första gruppens hemresa. Många pojkar och flickor gå omkring och tigga och be:

- Kan inte jag få stanna hela sommarn? Jag är tvungen att börja jobba genast, om jag kommer till sta'n, för vi har ingen mat hemma. o. s. v.

Det är inte lätt att vara "magister" eller "fröken". Många be, många behöva. Till sist måste lotten avgöra, vilka som skola få stanna på de få vakansplatserna. Men före lottdragningen har "Luffaren" fått säkert löfte att kvarstanna. "Luffaren" är en 11-årig pojke, som ser ut som en klen 7-åring. Armar och ben slinka, ja hela pojken slinker. Inte har han stor utrustning. Blusen och mössan lappas mest varje dag, men humöret är glatt. En av de första dagarna på kolonien sitter "Luffaren" och pratar med sin "fröken", och hon får då höra, varför han ständigt ser glad ut på kolonien.

- Jo, se det är så mycket god mat här, man är alltid mätt, och så få man ligga om mornarna.

Det sista är något ovanligt för "Luffaren". Han är tidningspojke i sta'n och börjar där sin dag kl. 5 om morgonen. Innan han går till skolan, får han en halv rågbit och en kopp "kaffe". Det blir ej mer på hans del. På den kosten sitter "Luffaren" i skolan till kl.

1, då han får ett mål mat där. På eftermiddagen är han åter ute och springer med sina tidningar för att hjälpa mor. Men på kolonien får man äta och ligga om mornarna! "Luffaren" njuter i fulla drag en hel månad, men hemresan nalkas. Då springer en liten parvel omkring och tigger med ögon och ord:

- Låt mig få äta och ligga ännu en månad!

Vi se för oss den lilla tidningsgrabben i mörker och kyla springa hela långa vintern med sina tidningar, som vi kanske otåligt vänta på. Och vi kunna inte skicka hem honom. Han måste få stanna och äta och sova i två månader. Han har rätt till det.

När fröken sista lördagskvällen kommer in i sovrummet och talar om den stora nyheten, slår "Luffaren" ihop sina händer och skrattar och hoppar och är så lycklig, att det är rörande att se. Dagen till ära springer han och tar på sig en blå och gulrandig skjorta, hans enda ombyte, och så är han då så lycklig som någon svensk pojke i hela vårt land. Och de första ord han säger på söndagsmorgonen äro dessa:

- Jag får äta en hel månad till! Och så skrattar han sitt lyckliga skratt igen. Nu går "Luffaren" omkring på kolonien, och alltid skrattar han. Hans lilla hjärta är överfullt av tacksamhet.

En berättelse om verksamheten på Barnens Ö skriven av en koloniföreståndare, sommaren 1918. Källa: <http://www.stockholmskallan.se>

Värden att bevara och utveckla

Riksintressebeskrivningen

Följande kapitel ska beskriva och förklara de värden som motiverar riksintresset, och hur de kulturhistoriska värdena kan bevaras och utvecklas. Den tillhörande kartan utgör en del av analysen som avser att underlätta möjligheten att utveckla och förstärka riksintressets karaktärer och kvaliteter. I kartan har riksintressets värdekomponenter uttolkats och förstärkts geografiskt.

Motivering:

Institutionsmiljö med skollovskolonier av socialhistoriskt intresse, huvudsakligen utbyggda på 1910- och 1920-talen, som speglar strävan att ge mindre bemedlade stadsbarn möjlighet att tillbringa några sommarveckor i skärgården.

Uttryck:

Bebyggelsemönstret som tog sin utgångspunkt i befintliga äldre byggnader och kraftigt byggdes ut med förläggningsbyggnader och annan bebyggelse som i sin utformning speglar det tidiga 1900-talet. Trädgårdsanläggningar, gångstigar och anläggningar för bad och sport.

Riksintressebeskrivningen tar fasta på följande nyckelbegrepp:

- Institutionsmiljö

Det kulturhistoriska motivet till riksintresset utgörs av helhetsmiljön kring barnkoloniverksamheten som uppvisar en enhetlig bebyggelsestruktur i skärgårdsnatur med grund i den ursprungliga agrara bebyggelsen. Miljön speglar tydligt tidens ambitioner kring den sociala omsorgen om stadens fattiga barn. I de fysiska uttrycken för riksintresset framhävs enligt gällande beskrivning:

- Bebyggelsemönstret, med äldre jordbruksrelaterad bebyggelse som är kraftigt ombyggd till förläggningsbyggnader och annan bebyggelse som i sin utformning speglar det tidiga 1900-talets institutionsbyggnader
- Trädgårdsanläggningar, gångstigar och anläggningar för lek, bad och sport.
- Central funktion men gemensamhetsanläggningar på Lingslätö.

Kärnvärden i riksintresset

Riksintresseområdets socialhistoriska och samhällshistoriska värden representerar ett mer än hundra år gammalt organisationsmönster som präglar hela Barnens Ö. Barnkolonierna speglar det svenska samhällets framväxande syn på barnens delaktighet i samhället i det svenska folkhemmet, där fysisk och psykisk hälsa, uppfostran och utveckling står i fokus. Den här synen genomsyrade hela samhället och spreds över hela landet. Det fick till följd att barnkolonier kom att uppföras allmänt i Sverige.

Institutionsmiljö

Institutionsmiljön med skollovskolonier, med dess bebyggelsemönster, trädgårdsanläggningar, gångstigar, bad- och sportanläggningar och centrala gemensamhetsanläggningar, såsom brygga, affär, sjukstuga och biograf är det centrala temat i riksintresset.

Barnens ö är den största och en av de äldsta barnkoloniverksamheterna i landet, med dess omfattande verksamhet som fortfarande är i bruk. Det för barnkolonierna så karakteristiska lugna läget vid vatten med möjlighet till såväl lekar och andra fritidsnöjen som närheten till vacker natur och frisk luft. Barnens Ös läge på förhållandevis lagom avstånd från tätorten, är också karakteristiskt för verksamheten.

Den enhetliga arkitekturen från de huvudsakliga utbyggnadsfaserna är typisk för barnkoloniernas anläggningar och ovanligt välrepresenterad. De äldsta kolonierna är inrymda i före detta bondgårdar. Specialbyggda kolonier från anläggningens första decennier kännetecknas av tvåvåningsbyggnader med sovsalar på övervåningen. Bebyggelsen uppfördes med syfte att användas sommartid och ofta med snäva ekonomiska resurser. Grundfilosofin var enkelhet och funktion. Yngre tillägg följer de riktlinjer som sattes upp för sommarkolonier på 1940-talet. Logementen byggdes exempelvis bara i ett plan och gärna med köket som en integrerad del. Kolonimiljön präglas av en gradvis anpassning efter verksamhetens utveckling och behov. Merparten av bebyggelsen härrör dock från perioden 1910-1940.

Institutionsmiljö

Det är framför allt följande karaktärer från barnkoloniverksamheten som bör bevaras och utvecklas:

Miljömässiga karaktärsdrag:

- Barnkolonigårdarnas lokalisering vid och starka anknytning till havet
- Kopplingen till lantbruk, skog och natur
- Stora naturnära tomter med lummig växtlighet, stora träd, grusade gångar och uppfarter
- Kolonigårdarnas avskildhet från varandra för att undvika smittspridning
- Stig- och vägsystemen inom och mellan kolonigårdarna och centrala anläggningar såsom centralbryggan, bio, affär och post
- Öppna gräsytor för sport och lek, fotbollsplaner, stränder, bryggor, badstugor etc
- Centrala funktioner som centralbryggan, biografen och sjukstugan.
- Den första generationens barnkolonier är också riksintressets ursprungliga lantbruksbebyggelse. Barnens Ö-gården med dess bevarade ekonomibyggnader är av central betydelse både för platsens historia och verksamheten, då gården ingick i barnkolonins

första markförvärv, dvs Lingslätö

Bebyggelsens karaktärsdrag:

- Kolonigårdarna kännetecknas av flera byggnadsenheter glesl placerade kring en stor öppen gårdsplan
- Bebyggelsens enkelhet och funktionalitet
- Planformen är i grunden rektangulär i två våningar
- Sadeltak alternativt brutna tak, sadeltak ofta med takkupor
- Takmaterial vanligtvis rött lertegel, en- eller tvåkupigt
- Veranda i en eller två plan, antingen öppen eller glasad, avslutas ibland med frontespis
- Träpanel dominerar som fasadmaterial, någon typ av lockpanel alternativt liggande fasspontpanel

Bergängen från 1927 med logement av för 1920-talet typisk utformning. Tomten är svagt kuperad och lummig med stora träd och grusad gång.

Wassbergs minne med logement av för 1920-talet typisk utformning. Brutet tak som ger en spatiös övervåning med stora småspröjsade ljusinsläpp i både gavel och kupor. Fasadpanel av locklist med klassicerande detaljer i hörn och veranda.

Granvik från år 1920 har en huvudbyggnad med sadeltak och två hela våningsplan. Andra exempel på samma utformning finns på Strand, Granliden och Storgården. Här märks 1920-talets enkla klassicerande drag i det framskjutna mittpartiet med spetsigt gavelkrön och de i sex rutor indelade fönstren. Locklistpanel och tegeltak är för platsen välkända material.

- Stor andel fönster med syfte att skapa ljusa interiörer, dock inte alltid lika möblerbara
- Fönstertyp och storlek anpassade efter tillkomsttid, 1910-talets småspröjsade bågar följer med in i 1920-30-talen
- Logementens interiörer är strikt organiserade med tilltagen central hall, stora sovsalar och mindre rum för tvätt, förråd och personal
- Allmogeinspirerade stildrag med koppling till den lantliga miljön återkommer i material och volym under hela koloniperioden

Tips och råd för dig som bor

Följande tips och råd kan fungera som inspiration och vägledning för dig som bor i området. Råden tar fasta på åtgärder som kan vidtas för att tillvarata och utveckla bärande kulturhistoriska kvaliteter i miljön.

Generella råd och tips vid ändring/tillägg av befintlig bebyggelse:

- Om- och tillbyggnad av befintliga bebyggelsemiljöer utgår från tomtens planering och den befintliga bebyggelsens utformning. Befintliga envåningshus bevaras i ursprunglig höjd.
- Variationer i bebyggelsen bör bevaras. De ursprungliga materialen berättar om byggnadernas historia, äldre hantverksskicklighet, materialkvalitet och byggnadsteknik.
- Gamla fönster bör i så stor utsträckning som möjligt bevaras. Utbyte av gamla fönster till moderna kan ofta förändra hela fasadens gestaltning.
- Utbyte av hela locklister, panelbrädor eller hyvlad fasadpanel bör endast utföras i nödfall. Överväg i första hand att skarva nedifrån.
- Taktäckning av rött lertegel - en- eller tvåkupigt.
- Färgval bör göras i enlighet med den lokala traditionen.
- De få knuttimrade byggnader som fortfarande förekommer innehar stort kulturhistoriskt värde. Underhåll med traditionella material och metoder.
- Eventuell tillbyggnad eller andra nytillskott som fönster, dörrar och fasadpanel anpassas till den befintliga byggnaden när det gäller utformning, placering och materialval. Äldre fönstersnickerier är ofta utförda av trä med hög kvalitet. Fönsteromfattningar samt fönstersnickerier målas i linoljefärg. Renovering av befintliga fönster är ett föredra framför utbyte.
- Tänk på placering och utformning av belysning, staket och stolpar.

Att tänka på om du ska bygga nytt:

- Kontrollera om din planerade tomt ligger inom fornlämningsområde.
- Ny bebyggelse anpassas till bebyggelsestrukturen för Barnkoloniverksamheten. Nya tillägg bör inte störa de stora grönområdena som omger gårdarna.
- Titta på den närmsta omgivningen när det gäller den befintliga bebyggelsens skala, färgsättning, formspråk, byggnadernas placering på gårdstomten och tomtens utformning.
- Tänk på dörr- och fönstersättningens utförande, dimensioner och symmetri för att ge byggnaden ett harmoniskt fasaduttryck. Anpassa takets form och lutning efter husets proportioner.
- Låt tomtstruktur och trädgård inspireras av den omgivande bebyggelsemiljön. Naturnära tomter/trädgårdar som anknyter till omgivningen. Avskärmningar i tomtgräns bör undvikas, men utformas vid behov låga, antingen som genomsiktliga staket alternativt murar i natursten.
- Sträva efter att ta tillvara nivåskillnader i topografin för att knyta an till den äldre miljön.

Andra tips och råd för att utveckla befintliga kulturhistoriska kvaliteter:

- Bevara och restaurera trädgårdsanläggningarna i anslutning till barnkolonierna.
- Underhålla, röja och återställa gångstigar inom och mellan barnkolonierna och till andra besöksmål såsom utsiktstorn etc.
- Underhålla och restaurera bad-, lek- och sportanläggningar.
- Nyttillkommande anläggningar ska göras i barnkoloniverksamhetens anda.
- Vägdiken kan underhållas och slås på ett sätt som gynnar konkurrenssvag flora.
- Underhåll och bevara ekonomibyggnader och uthus.
- Områdets tradition av staketstolpar och grindstolpar i granit bör upprätthållas och då gärna vara grovt huggen.
- Tillvarata pedagogiska möjligheter genom att sätta upp lättillgänglig information om intressanta målpunkter för boende och besökare som kan bidra till att berika upplevelsen av landskapets kulturhistoriska kvaliteter.

Planering på landsbygden

Bebyggelsen i landskapet

Ett nyuppfört hus syns mer på landsbygden än i staden. Placeringen, karaktären och skalan på nybyggda hus har stor betydelse för hur det påverkar landskapet. Hus som uppförs isolerat i landskapet med krav på nya tillfartvägar kan riskera att fragmentera odlingslandskapet och försvåra möjligheterna till fortsatt jordbruksdrift och förvaltning av viktiga natur- och kultur- miljökvaiteter.

Nyttillkommen bebyggelse kan också ge upphov till en ”uppluckring” av bebyggelsebilden och gradvis omvandling av landsbygden. Landsbygdens karaktär kan förändras och tappa en del av sin attraktionskraft när bostäder utan anknytning till den befintliga miljön uppkommer. På sikt kan möjligheterna att tolka och uppleva historiskt framvuxna strukturer och samband i landskapet försvåras. Av tradition är höjdlägen eller sluttningar naturliga platser att lägga bebyggelse på. I kust- och skärgårdsområdena är den äldre bebyggelsen ofta placerad invid en vik, nära ett bra och skyddat hamnläge.

Skollovskolonierna på Barnens Ö är uppförda enligt samtidens rådande riktlinjer för barninstitutioner. Idealen från barnkolontiden och det genomtänkta samspelet mellan bebyggelse och omgivande natur avspeglas i panering, funktion och formgivning. Barnkolonigårdarna utmärks av den starka anknytningen till havet, placerade med avskildhet från varandra med ett sammanbindande väg- och stigsystem.

Huset på tomten

När det gäller de enskilda byggnadernas placering på tomten bör man förhålla sig till bebyggelsemönstret på den specifika platsen och hur byggnaderna traditionellt sett placerats på gårdstomten. Den första generationens barnkolonier har sin grund i områdets ursprungliga bybebyggelse. Med tiden kom skraddarsydda gårdsmiljöer präglade av verksamhetsstyrda ändamål och behov. Kolonigårdarna kännetecknas av flera byggnadsenheter glest placerade kring en öppen gårdsplan. Karaktäristiskt är stora naturnära tomter med lummig växtlighet, stora träd, grusade gångar och uppfarter.

Sträva efter att ta tillvara topografins förutsättningar. Tomten bör bygga vidare på nivåskillnader i topografin för att skapa en varierad gårdsbild som samspelar med den omgivande miljön. Det är en fördel om utkanterna av tomten på ett naturligt sätt smälter in i omgivningen. Tomtgränser kan med fördel utformas diskret med buskar, låga häckar eller staket. Mjuk vegetation av naturkaraktär ansluter till det omgivande landskapet.

De äldre gårdsmiljöerna ramas in av äldre träd, trädridåer och buskar. Vid nybyggnad eller vid ändring och tillägg till befintliga byggnader bör det planeras med utrymme för växtlighet för att knyta an till den äldre miljön. Att spara äldre träd och vegetation invid ett nybyggt hus ger anknytning till platsen. Det tar tid för nyplanterade träd att växa sig stora. Uppväxta träd bidrar till en lummig miljö och har en storlek som kan samspela med huset.

Nya hus bör förhålla sig till och inspireras av skala och byggnadstraditioner hos omgivande bebyggelse. Undvik stora byggnadsvolymer som riskerar att bli dominerande i landskapet. Det kan i vissa fall vara bättre att bygga fler enheter på tomten. Garage och eventuellt förråd bör utformas enkelt och underordna sig boningshuset. Husens proportioner, takvinkel, färgsättning och material är byggnadsdetaljer som påverkar helhetsintrycket. Val av fönster har också stor betydelse för byggnadens uttryck och förmåga att samspela med den äldre traditionella bebyggelsen.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse

- Nya tillägg anpassas i skala och planform till omgivande bebyggelse med förankring på platsen.
- Komplementbyggnader underordnar sig boningshus både när det gäller placering och storlek.
- Takets form och lutning anpassas efter husets proportioner. Taket bör utgöra högst hälften av hela fasadens höjd.
- Fasaden kan hämta inspiration från omgivande bebyggelse och målas i färgskala med förankring på platsen. Vanligt förekommande i på landsbygden är träpanel i faluröd och naturanpassad färgskala i dämpade, ljusa jordfärger.
- Grunden bör utföras förhöjd och vara väl markerad.
- Val av fönster har stor betydelse för byggnadens uttryck och eventuella anpassning till en äldre bebyggelsemiljö.
- Naturliga tomter som följer terrängen. Trädgårdar bör ansluta till områdets lantliga karaktär, varva öppet med slutet. Eventuella avskärmningar i tomtgräns bör utformas diskret med buskar, låga häckar eller staket. Vid plantering förordas för platsen traditionella val av växter, fruktträd och bärbuskar.

Generella riktlinjer för ny bebyggelse vid äldre gårdsmiljöer

- Eventuell ny bebyggelse anpassas till platsens topografiska förutsättningar och med hänsyn till kolonimiljöns grundkaraktär.
- Tomtstorlek och placering av byggnader på tomten görs med hänsyn till befintligt bebyggelsemönster på platsen.
- Gaturummet har ofta en lummig naturnära karaktär. Värna äldre träd och trädrader.

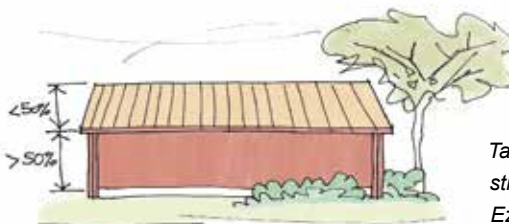
Generella riktlinjer för ny bebyggelse längs väg/ i skogsmark

- Ny fritidshusbebyggelse bör lokaliseras i anslutning till befintliga fritidshusområden, exempelvis fritidshusområdet på norra Granö.

- Ny bebyggelse längs med det äldre vägsystemet bör knytas till höjdlägen och inte placeras på odlingsmark.
- Utgå från gaturummets karaktär avseende indrag från gatan eller gatunära placering.
- Ny bebyggelse i skogsmark bör ha den småskaliga fritidshusbebyggelsen som förebild när det gäller placering och skala.
- I skogsmark och brynzoner bör tomter utformas naturnära utan skarpa avgränsningar.

Illustration till förslag på riktlinjer för ny bebyggelse. Boningshuset ligger indraget från vägen med en till tomten anpassad placering. Uthusen underordnar sig boningshuset. Varierande takhöjd och siluett skapar en dynamisk anpassad gårdsmiljö. Mjuk vegetation av naturkaraktär ansluter till det omgivande landskapet. Av Ezequiel Pinto- Guillaume.

Takets höjd bör inte överstiga vägglivets höjd. Av Ezequiel Pinto-Guillaume.

Exempel på karaktär och placering av äldre bebyggelse

Gårdar placerade i höjdläge och omgivande naturnära tomter med lummig växtlighet, stora träd, grusade/gräsade gångar och uppfarter

Exempel på kolonigårdar med byggnader placerade kring en stor öppen gårdsplan.

Stig- och gångsystemet binder samman kolonigårdar och lektytor.

Lummigt grönt vägrum mot vattnet.

Karaktäristisk granitstolpe

Gräsad stig mot vattnet.

Småskaligt insmuget fritidshus med terränganpassad, naturnära tomt.

Källor

Litteratur

Gillefalk, L.L. Skollovskolonier, semesterhem och festplatser i Halland. Länsstyrelsen i Hallands län. Meddelande 2010:18.

Gustavsson, E. 1958: Vaddö socken Del 1-3. Tierps tryckeri aktiebolag.

Melchert, D. 2005: Barnkoloni. GOD BOSTAD Kulturmiljö Konsult.

Morger, K. 1990: Kulturminnesvårdsprogram för Norrtälje kommun. Del 1 och 2. Byggnadsnämnden och kulturnämnden i Norrtälje kommun.

Nordisk familjebok. 1922: Uggelupplagan. Band 33. Stockholm

Stockholmsregionens kulturhistoriska miljöer – Landsbygdens kulturmiljöer.1989. Regionplane- och trafikkontoret, Stockholms läns landsting.

Kartor

<i>By</i>	<i>Åtgärd</i>	<i>Årtal</i>	<i>Aktbeteckning</i>	<i>Arkiv</i>
Granö	Geometrisk avmätning	1640	A118-12:a7:87	LMV
	Storskifte	1790	A118-12:1	LMV
Lingslätö	Geometrisk avmätning	1640	A118-21:a7:94	LMV
	Storskifteåker o äng mm	1818	A118-21:4	LMV
	Laga skifte	1854	A118-21:5	LMV
Salnö	Geometrisk avmätning	1640	A118-30:a7:80	LMV
	Storskifte	1826	A118-30:2	LMV
	Laga skifte	1869	A118-30:3	LMV
Nor	konceptkarta till den häradsekonomiska kartan	1901-06	J112-85-3	RAK

Webadresser

<http://stockholmslansmuseum.se/>

<http://www.stbd.se>

<http://www.stockholmskallan.se/>

<https://stugorna.wordpress.com/>

<http://www.barnenso.se/>

KONTAKTUPPGIFTER

Norrtälje kommun
Box: 800, 761 28 Norrtälje
Telefon: 0176-710 00
E-post: norrtalje.kommun@norrtalje.se

norrtalje.se